

АЛА ТАТАРЕНКО

МИЛОРАД ПАВИЋ И ЊЕГОВИ УКРАЈИНСКИ ЧИТАОЦИ

Када о писцу почињу да круже књижевни трачеви, то значи да је он заиста важан за књижевност! — такав закључак се јавио као утеха, када сам лани у два украјинска књижевна издања прочитала „вест” да у Украјину, на промоцију антологије српске постмодерне приче, долази Милорад Павић. Тако је неко од новинара „трансформисао” саопштење о промоцији *Антологије српске постмодерне фантастике* Саве Дамјанова, коју отварају приче аутора *Хазарског речника*. Чаробно име *Павић* стоји на почетку скоро сваког разговора са украјинским новинарима који желе направити интервју са преводиоцем српске књижевности. И пре него што ћемо прећи на неке литеарно-преводиачке теме, израња питање: „А како сте се упознали са Милорадом Павићем?”¹ Књижевна слава Павића у Украјини досегла је такав ниво, да свако, ко је имао среће да га види уживо, има право на својих пет минута славе — док прича о томе догађају. Није ни чудо: овај српски писац ушао је у украјинску културу на више начина, поставши једним од малобројних култних страних писаца.

„Упознавање света као и себе самог (себе самог као и света) може да се почне од било којег места, момента или ствари као згуснутог хронотопа. Од речника, сна, лавовске клепсидре или сувишног палца на руци. Раније или касније имаћеш (или немаћеш) срећу да схватиш како постепено упознавање само удаљава од спознаје. Вратићеш се на почетак и у речнику, сну, невидљивој лавовској клепсидри или палцу на руци видећеш читав свет, и тако ћеш га спознати (или пак не-

---

¹ Напр. Татаренко А., Варто переписати світ // Поступ — 26. 01. 2005; http://postup.brama.com/dinamic/i_pub/usual.php?what=35941 .

ћеш)“² — тако је украјински песник и историчар књижевности Назар Федорак описао своје импресије првог сусрета са романом Милорада Павића *Хазарски речник*. Упознавање стваралаштва несумњиво најпопуларнијег у Украјини српског писца (као и упознавање његовог света) украјински читалац може да почне од речника, од приручника за гатање или од астролошког водича за неупућене. Може да прочита његове приповетке које нису биле ражаловане у романе. Може најпре да се упозна са његовим погледима на књижевност. А може да га доживи и као књижевног јунака...

Сваки од читалаца Павићевих дела има своју приватну причу о сусрету са његовим необичним светом, о непоновљивим авантурама свести, о загонетним догађајима рођеним на путовањима по пределима сна и јаве. Украјински читалац лако улази у зачарани свет његових књига, креће се у њему, препознавајући „већ виђено“, или се пак препушта току приповедања који буди у њему успомене на будућност и предосећање прошлости. Не заборавимо: у украјинској књижевности још увек одзвањају барокне ноте, звуци омиљене књижевне епохе писца *Хазарског речника*. Одједи времена кад су српска и украјинска књижевност биле веома блиске. Слични културолошки код приближава Украјинцима јунаке Павићевих повести, а снага непоновљиве пишчеве маште ствара дистанцу, неопходну за снажан уметнички доживљај.

Своје прве обожаваоце у Украјини М. Павић је стекао пре двадесетак година — међу славистима који су имали срећу да прочитају његове књиге у оригиналу. Тада почиње и прича о доживљајима и доживљавању *Хазарског речника* — књиге која је ушла у украјински књижевни контекст још почетком 90-их, када се појавила у руском преводу на страницама угледног московског часописа *Иностранный литературный журнал*. О снажном утицају те књиге на судбину (пост)модерне лепе књижевности у Украјини сведочи пажња коју јој поклањају украјински писци и књижевни критичари: аутори мале *Украјинске Енциклопедије Актуелне Књижевности* посветили су *Хазарском речнику* посебну одредницу, истраживачи савремених литерарних токова баве се компаративним проучавањем овог дела и прозних остварења украјинских романописаца, а постоји и низ чланака о историји украјинског превода. Посебну пажњу међу њима заслужују „сведочанства“ преводиоца романа Олге Рос и уредника „српске колекције“ издавачке куће „Класика“ Ивана Лучука, свакако најзаслужнијих за појављивање украјинске верзије Речника.

² Федорак Н., Танок словжянського Мінотавра // Поступ. — 22. 04. 1999.

Чланак Олге Рос „И урадио сам оно што сам урадио” (из историје украјинског превода *Хазарског речника*)³ представља емотивну исповест о сложеним односима преводиоца и књиге. Идеја таквог текста родила се захваљујући многобројним успешним промоцијама романа, на којима су читаоци неуморно понављали питање да ли је било тешко преводити *Хазарски речник* и шта се за то време дешавало у животу преводиоца. Магија књиге стварала је у машти читалаца тајанствене слике превођења као својеврсне алхемије, што баш и није далеко од истине...

У свом чланку „Игор Римарук и генеза украјинског издања *Хазарског речника*”⁴ Иван Лучук покушао је да стави славни српски роман у шири књижевни контекст, испричавши о дубинским везама између романа М. Павића и песничке збирке познатог украјинског књижевника, добитника Шевченкове награде Игора Римарука *Девица Уврета*. Украјински читалац упознао се са овим књигама исте 1998. године (тада се у издању ИК „Класика” из Лавова појавио украјински превод *Хазарског речника*), мада је то само једна у низу неслучајних случајности, нешто „апсолутно реално без обзира на његову илузорност”. У збирци кијевског песника наилазимо на цитат из *Црвене књиџе*, из одреднице посвећене хазарској принцези Атех — И. Римарук га је превео са руског, јер у моменту стварања *Девице Уврета* украјинског превода још није било. Заслужује посебну пажњу чињеница да је песник у својој књизи искористио осим овог још само један цитат (који је дао наслов збирци), а такође повлашћен положај који заузима прича о смрти принцезе у структури *Девице Уврета*.

Ако верујемо у то да је све на свету у вези, онда нас неће зачудити ни наставак Лучукове приче о судбоносним случајностима: крајем 1997. године исти Римарук се затекао у Лавову, где се задржао неочекивано дуго. Удаљен од своје библиотеке, песник је био приморан да позајмљује књиге од пријатеља. И таман је Лучук наумио да донесе *Хазарски речник* (у руском преводу), кад му се Римарук обратио са таквом молбом. Прочитавши роман, будући аутор *Девице Уврета* не само што је забележио неке фрагменте (један ће од њих ући у његову збирку), већ је препоручио књигу другом познатом украјинском песнику, Виктору Небораку. А Неборак је након читања отишао директору новоосноване издавачке куће „Класика” Володими-

³ Рось О., „І зробив я те, що зробив” (з історії українського перекладу „Хазарського словника”) // „І” — 1999 — № 15. — С. 165—173.

⁴ Лучук І., Ігор Римарук і генеза українського видання „Хазарського словника” // Поступ — 7. 05. 2000.

ру Дмитерку са идејом да се објављивањем украјинског превода те књиге започне делатност овог (сада већ реномираног) издавача... Тако се затворио круг: роман М. Павића надахнуо је песника на стварање *Девнице Уврете*, а он, опчињен његовом магијом, инспирисао је друге — на објављивање *Хазарског речника*. И све се то десило у Лавову... Изгледа да су судбине „романа-лексикона” и овог украјинског града чврсто везане. У историјату *Хазарског речника* писац спомиње: „... неке дневничке белешке из овог времена начињене у Лавову кажу да је у Даубманусов лексикон био уграђен пешчани сат”.

Аутор поговора украјинском издању (исти И. Лучук) верује да је клепсида била направљена у Лавову, јер је то остало забележено баш у овом граду, да се зна и памти. Зато је поговор насловљен: „Време и сан у Лавовском пешчанику”. Ово издање садржи и изузетно занимљив додатак поговору са одломком из преамбуле првог украјинског (козачког) Устава из 1710. године на староукрајинском, латинском и савременом украјинском језику, где стоји: „Ратоборан прастари козачки народ, раније назван хазарским, Господ је прво уздигао витешком нарави, опширним поседима и вечитом славом”. Пажњу читалаца привлачи такође чињеница да се у староукрајинској верзији каган зове кнезом Хазара, а у латинској — кнезом Козака, тако да се питамо заједно с писцем: какве то дубинске, запретане, још увек неразјашњене везе постоје међу различитим народима?

Украјински песник и историчар књижевности Виктор Неборак наставља ову тему у чланку „Роман-посланица из Београда”,⁵ у којем поред својих размишљања о „необичном роману” наводи нове примере тајанствених коинциденција. Један од јунака носи име Коен, а то неминовно подсећа читаоце на једног другог Коена, „једну од кључних фигура актуелног америчко-балканског конфликта” (Небораков текст био је објављен у априлу 1999). Отровни примерак лексикона доспео је у руке доктора археологије Исајла Сука — и већина украјинских читалаца сигурно се сетила Лавовљанина Сука, музичара из популарне рок-групе „Мртви Петао”... Дакле, каже Неборак, читалац почиње да примећује присуство ликова из Павићеве књиге у свом животу.

Ова присутност јунака „романа-лексикона” чини се незаобилазном и у огледима украјинских књижевних критичара. Већ спомињани Назар Федорак у рецензији насловљеној „Плес

---

⁵ Неборак В., Роман-послання з Белграда // Тиждень — ч. 15-8—14. 04. 1999.

словенског Минотаура”⁶ стало се позива на Павићеве јунаке, ослања се на рецепцију романа заједничку са будућим читаоцима његовог чланка. Оваква кореспонденција са *Хазарским речником* карактеристична је иначе за већину текстова који су се појавили поводом изласка украјинског превода тог дела: размишљајући о славном роману, опчињени (и надахнути) критичари свесно или несвесно посежу за речником, ритмом и расположењима Милорада Павића. Покушавајући да да одговор на питање „О чему је, дакле, овај роман?”, В. Неборак улази у сложену мрежу универзалних питања, јер је то, по његовом мишљењу, књига „о магији у нама и око нас”, „о томе да је историја — лавиринт, коктел, илузија, коктел протеклих времена, који покушава да попије савремени човек, она је експлозив”, „о томе да ништа на свету не нестаје без трага”, „о томе да су понеки Украјинци — делимично или у потпуности Хазари”, „о томе да сопствена визија света није ништа мање важна од позајмљене визије”...

Н. Федорак размишља о митском код Павића и бележи да *Хазарски речник* дозива у читаочеву машту лик Минотаура, „рођеног као моћни мит и затвореног у генијални кавез од огледала Диренматове метафоре. Ово биће у руху историје изводи у шетњу Милорад Павић”. По мишљењу украјинског истраживача, српски је писац „у овом тренутку — победилац у вечитој хазарској полемици, а у Минотауровом кавезу одражава се словенски плес — савремени ритам Адамовог тела”.

И док већина украјинских књижевних критичара надахнуто представља своје верзије читања *Хазарског речника*, историчари књижевности траже у њему нове могућности литерарне интерпретације, жанровске особености и, наравно, књижевне паралеле. Ирина Старовојт, на пример, налази неочекиване, али стога још занимљивије паралеле између *Хазарског речника* и кратког романа украјинског књижевника Ивана Андрусјака *Рештаурација снега*, како на плану постмодернистичке поетике, пре свега нарације, тако и на плану имагологије.⁷ Украјински слависти баве се компаративним проучавањем *Речника* и других дела словенских књижевности, на пример, романа македонског писца Венка Андоновског *Пуйак свети*.⁸

⁶ Федорак Н., Танок словјанског Минотавра // Література плюс — ч. 9—10 (14—15), травень 1999 р.

⁷ Старовојт І., Метафорика історії у постмодерній прозі // Наукові записки Національного університету „Києво-Могилянська Академія”. — Т. 4. — Філологія. — 1998. — С. 31—33.

⁸ Татаренко А., Постмодерні житія Цв. Кирила („Хазарський словник” М. Павича та „Пуп світу” В. Андоновського) // Проблеми слов’янознавства — Вип. 54. — 2005.

Велики (уосталом, сасвим очекивани) успех који је доживео у Украјини *Хазарски речник* охрабрио је издавача и већ наредне, 1999. године „Класика” је објавила *Последњу љубав у Цариграду* у преводу Наталије Чорпите. Томе је преводу опет „кумовао” уредник и аутор поговора И. Лучук, који је том приликом објавио и свој превод *Аутобиографије* М. Павића са (својим) коментарима. Поговор *Картије и судбина, ѿарој и роман* посвећен је још једној чудесној књижевној игри — палиндромији — која, по мишљењу Лучука, подсећа на тарот. Ако се некоме учини да би требало можда више рећи о аутору романа, за њега је уредник „Класике” припремио одговор: „Никад није доста речи за причу о Павићу, јер је она већ напустила границе вишедимензионалности и ушла у простор универзалности. А ко ће испричати о Павићу боље од самог Павића?” И тешко је оповргнути такво мишљење...

Изузетно популаран међу читаоцима, тражен у књижарима, представљан у ТВ емисијама, роман *Последња љубав у Цариграду* није тако изазвао украјинске критичаре као најславнији Павићев роман. Можда стога што није личио на већ култни *Речник*? Или је, можда, тако легла карта? У сваком случају, у чланку Володислава Ајнца „Књижевна аритметика, или књиге воле да их броје”⁹ који се појавио у листу *Посиуј* (Лавов) ради се пре о укупном стваралаштву српског писца него о самом роману. Писац тог текста размишља над загонетним питањем колико је романа написао М. Павић (ако рачунамо/или не рачунамо *Мали ноћни роман*), предлажући читаоцима да самостално реше ову књижевну задаћу. И да прочитају роман, наравно. Међутим, *Последња љубав у Цариграду* заслужује посебну анализу и може да буде полазиште размишљања не само о судбини предвиђаној тарот картама, већ о историји — како националној тако и универзалној. На тај се роман ослањала у свом тексту „Пораз, верни брат Победи”¹⁰ потписница ових редова, јер је колизија „дулог П” у том роману представљена из нове, неочекиване перспективе. Месту ове Павићеве књиге у контексту светске и српске постмодерне књижевности посвећен је и њен рад „Роман укрштених судбина и традиција (’Последња љубав у Цариграду’ М. Павића)”¹¹.

⁹ Ајнц В., Літературна арифметика, або Книги люблять рахунок // Поступ. — 31. 03. 2000.

¹⁰ Татаренко А., Поразка, вірна сестра Перемоги // Ї — № 26. — 2002. — С. 291—297.

¹¹ Татаренко А., Роман укрштених судбина и традиција („Последња љубав у Цариграду” М. Павића // Зборник радова Међународног научног састанка слависта у Вукове дане. — № 30/2. — 2002.

Национална димензија Павићевих дела била је пресудна кад су аутори тематског броја часописа *Ју* (Лавов) радили на његовој концепцији. У жељи да се у броју насловљеном „Југо-славија. Косово. Европа”,¹² који се појавио непосредно после бомбардовања СРЈ, буде што више текстова који би створили аутентичну слику српске историје и културе, а истовремено били разумљиви и блиски украјинском читаоцу, они су укључили у њега приче М. Павића *Сћаклени љуж* (превод И. Лучука), *Коњи светиоџ Марка, или Роман о Троји* (превод О. Рос), *Принц Фердинанд чита Пушкина* (превод А. Татаренко), *Стезник* (превод Н. Чорпите), а такође његову *Аутибиографију* (превод И. Лучука) и *Почейшак и крај романа* (превод Н. Чорпите). Занимање интелектуалаца побудили су и фрагменти *Хазарске љризме* Ј. Делића и одломци из *Разговора са Павићем* М. Јевтића, објављени у истом броју. Ово занимање је било толико живо да се родила идеја интервјуа са писцем коју су реализовале Н. Чорпита и А. Татаренко. Украјински уредници, у жељи да удовоље радозналости својих читалаца, неколико су пута прештамповали тај интервју који се прво појавио у листу *Постјуи* (Лавов), после (у преводу на руски) у новинама *Стиоличније ведомости* (Кијев), и најзад у књижевном часопису *Згар* (Виница).¹³ И било је још часописа, који су хтели објавити тај интервју...

У спомињаном тексту В. Ајнц подсећа читаоце на постојање јарке палете Павићевих прича — којих „има за сваки случај”. И стварно, чак актуелни скромни украјински избор приповедака М. Павића сведочи о занимању преводаца за различите типове прича којих има... „од сваке врсте”! У часопису *Всесвиџ* (Кијев) појављују се *Шещир од рибље коже, Сћаклени љуж* и *Дамаскин* (превод О. Микитенко). Прича *Вецвудов љрибор за чај* (превод А. Татаренко) краси број часописа *Ју*, посвећен проблемима глобализације и антиглобализације.¹⁴ *Живоџи и смрџи Иоана Сирџулоса* (превод А. Татаренко) и *Прича о души и џелу* (превод Х. Стелмак) појављују се у часопису *Форма(р)џи* (Лавов), а на сајту „Растко — српска култура на Интернету” — *Руски хрџи*, уз који иде и краћи текст инспирисан повешћу о љубитељу сатова и лепоте, који је потписница ових редова насловила „Хипнотичка логика сновиђења, или Скица за портрет дра Стевана Михаиловића”.

¹² Југославија. Косово. Европа. — I — № 15. — 1999.

¹³ Милорад Павич, „Литературу веде у майбутне читач, а не письменник” // *Згар* — 2001. — № 3. — С. 91—95.

¹⁴ Павич М., „Вецвудський” чайний сервис // I — 2000. — № 19. — С. 272—277.

Набрајајући на почетку овог огледа различите могућности упознавања књижевног света М. Павића, спомињала сам и његов „астролошки водич за неупућене” — роман *Звездани њлашић* који се појавио у издању исте ИК „Класика” крајем 2002. године и који сам имала срећу да преводим. Изгледа да су украјински читаоци одавно чекали тај хороскоп за прошлост. На Форуму издавача 2002. књига је напросто „планула”: поподне другог дана тог тродневног Сајма књига она се више није могла купити. А међу срећницима-првим купцима *Звезданоџ њлашића* нашли су се и писци првих украјинских приказа тог романа.

Иван Богословски почиње свој чланак „Астролошки водич за заинтересоване”¹⁵ напоменом да име јунакиње новог романа Архондуле Нехаме подсећа на једног другог Нехаму, из *Хазарскоџ речника*, оног који је судбински везан за топос Лавова. *Звездани њлашић* служи као полазиште за размишљање о „хорској биографији” протагониста и о историји народа као „хорској биографији” у националном и универзалном смислу. Као, уосталом, и за занимљиву причу о старим украјинским варијантама имена сазвежђа.

Иван Лучук у тексту „Прогноза за прошлост, или Успомена о будућности”¹⁶ говори о прошлости и садашњости у роману, позива читаоца да се упусти у узбудљиву авантуру читања, мами га могућношћу да види кућу чији су зидови од четири стихије, да оцени еротско-граматичко „ја вас, ви њега, она вас, а ви мене, ја њега, а он вас, он и вас, и мене”, да сазна да ли се умире од онога од чега се стари... И, наравно, да уђе у причу јунака и да им помогне.

Володимир Карвацки у свом краћем огледу „Хороскоп за прошлост”¹⁷ пише о прози М. Павића као о „сасвим пожељним, мада и немогућим верзијама света”. По мишљењу украјинског критичара, „књиге српског чаробњака маме као Бермудски троугао... и преображавају обичне људе у страсне читаоце”.

Нови талас „павићоманије” везан је за излазак украјинске верзије *Анџологије српске њосџмодерне фанџастџике* Саве Дамјанова (Пирамида, 2004), где се у засебном поглављу *Родоначелник* појављују Павићеве приче *Блаџо* (превод Н. Чорпите), *Зайис на коњском њебейу* (превод И. Лучука) и *Вечера у крчми*

¹⁵ Богословський І., Астрологічний путівник для зацікавлених // Молода Галичина — 26. 10. 2002.

¹⁶ Лучук І., Прогноз на минуле, чи Спогади про майбутнє // Дзеркало тижня. — 14. 12. 2002.

¹⁷ Карвацький В., Гороскоп на минуле // Молода Галичина — 27. 02. 2003.

„Код знака *йишања*” (превод А. Татаренко). Штавише, украјинско издање (што је помало необично за превод) има структуру, надахнуту поетиком писца *Хазарског речника*. Његов приређивач упозорава у предговору:¹⁸ „У причи М. Павића *Веџвудов прибор за чај* имена су подељена јунацима на крају повести ..., а о историји развоја фантастичког правца у српској књижевности сазнаћете на крају књиге, прочитавши књижевно-историјску студију С. Дамјанова ’Српска фантастика од средњег века до постмодерне’, која представља логични (постмодерни) завршетак овог избора. И као што се из сна може изаћи само у причу (М. Павић), у ’Антологију српске посмодерне фантастике’ ући ћемо кроз књижевни сан њеног састављача Саве Дамјанова” (у украјинско издање укључена је његова приповетка *Преображаји*).

Међу бројним приказима *Анџолоџије српске постмодерне фантастике* било је врло мало текстова, где се не би, на овај или онај начин, појавио М. Павић. Један од њих, из пера Тетјане Сахно, добио је чак провокативан наслов „Деца професора Павића”.¹⁹ И почиње тај приказ ништа мање провокативно: „Просечном украјинском читаоцу случајно се може учинити да у васцелој Србији и Црној Гори нико, осим прослављеног измишљача и постмодернистичког опсенара Милорада Павића, не пише књиге.” И мада ауторка текста ипак закључује да такви у Србији и Црној Гори итекако постоје, сенка Родоначелника чини се веома видљивом.

Овај осврт на рецепцију дела М. Павића у Украјини не би био потпун без песме Ивана Лучука *Делић белога светиа* у којој ћемо се срести са Павићем — књижевним јунаком. Песник се сећа свог сусрета са класиком српске књижевности, дели са нама своја осећања и мисли. Један део песме чини Лучуков превод *Илијаде* из *Последње љубави у Цариграду*. Сад је то и његова песма, и његово размишљање о судбини света и људи које И. Лучук завршава речима:

*На ушћу Саве у Дунав налази се бели град,
На ушћу Лете у Сџикс налази се бели свети.*

Упознавање света као и себе самог (себе самог као и света) може да се почне од било којег места, момента или ствари

¹⁸ Татаренко А., Мандрівка між явою і сном: фантастичні стежки сербського постмодернізму” // Дамжянов С. Антологія сербської постмодерної фантастики. — Львів: Піраміда, 2004. — С. 7—9.

¹⁹ Сахно Т., Діти професора Павича // Книжник review. — № 15—16. — 2004. — С. 10—11.

као згуснутог хронотопа. Упознавање српске књижевности за многе Украјинце почиње од упознавања чаробног света Милорада Павића. И оно још увек траје, што доказује овај нови, проширени покушај представљања рецепције стваралаштва познатог српског писца у Украјини.²⁰ И трајаће, док украјински читаоци, попут младе лавовске новинарке, понављају: „Ви не знате шта је задовољство, док не прочитате (о њему код) Милорада Павића”...²¹

---

²⁰ Татаренко А., Украјина чита Милорада Павића (2003) // <http://www.rastko.org.yu/rastko-ukr/umetnost/knjizevnost/studije/atatarenko-pavic.html>.

²¹ Корнелиук І., Повірю лише фантастиці // Поступ — 5. 05. 2004.